

bij het zien van productkenmerken waarmee ze, vanuit 'systematisch' perspectief, toch al zo'n twee eeuwen vertrouwd waren (zelfs het *tranche de vie* principe vindt men al bij bijvoorbeeld Iffland).

Het basisonderzoek is niet goed uitgevoerd en er is een neiging tot vertekening. Op pagina 79 wordt gesteld dat de regisseur naast de directie een eigen plaats kreeg. Maar de belangrijkste regisseurs zijn in dit decennium óók directieleden (Le Gras, De Vos) en de Koninklijke Vereniging heeft altijd een andere directiestructuur gehad dan de meeste overige gezelschappen. Het is vreemd te vernemen dat Wagner in Frankrijk nâ 1871 'uit' was, terwijl n t gemeld is dat daar in 1872 en 1874 belangrijke op Wagner gebaseerde werken geschreven zijn (102) en ergerlijk is altijd weer de Amsterdamse *wishful thought* dat Wagner in Nederland via de Wagner-Vereniging doordrong (pagina 119 met veronachtzaming van de Rotterdamse Opera, 1860-1892). Soms worden dubieuze bronnen gebruikt, zoals de gepubliceerde repertoire-lijsten voor productiegegevens. Vaak worden uitspraken gedaan zonder zelfs maar bronnen aan te geven, vooral over de zaalbezetting. Eén voorbeeld: *De Artiest* werd 'in totaal zes maal opgevoerd: twee maal in Rotterdam ... De voorstellingen, met uitzondering van de première, trokken (...) weinig publiek' (89). In Rotterdam is het stuk toen echter zes maal gespeeld. Inderdaad, de zaalbezetting was matig (van ca. 20 tot 45 %). De première staat op de vierde plaats. Het stuk wordt later nog een enkele maal herhaald (bron: Archief Tivoli, GAR). Dat wekt weinig vertrouwen in de rest van de 'factische' uitspraken.

Dit boek sluit nauw aan bij de theaterwetenschappelijke historiografische tradities. Dat is helaas geen compliment.

H. Gras

B. Hageraats, ed., *'Geloof niet wat geschiedschrijvers zeggen...'. Honderd jaar Jan Romein, 1893-1993* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1995, 278 blz., f29,50, ISBN 90 6861 102 X).

In de voorbije tien jaren is de interesse in de ontwikkeling van de Nederlandse geschiedschrijving en historische cultuur in de negentiende en twintigste eeuw toegenomen. Dat geldt natuurlijk voor het oeuvre van Huizinga, maar ook het werk van minder bekende historici als Th. Jorissen, W. J. F. Nuyens en Gerard Brom geniet tegenwoordig historiografische belangstelling. Ook Jan Romein deelt in deze renaissance. In 1988 werd uitvoerig aandacht besteed aan het feit dat het eerste deel van de *Erflaters van onze beschaving* vijftig jaar tevoren was verschenen (zie H. M. Beli n, ed., *Vijftig jaar Erflaters*, 1990). In 1990 werd een symposium georganiseerd rond de vraag in welke mate Romeins breukvlak-concept als breekijzer voor het Nederlandse *fin-de-siècle* kan dienen (zie *BMGN*, CVI (1991) afl. 4). Enkele jaren later publiceerde de redactie van *Theoretische geschiedenis* een themanummer over de man wiens naam zo met dit tijdschrift is verbonden (XXI (1994) afl. 3).

Alle artikelen van dit themanummer (met uitzondering van dat van M. C. Brands) zijn herdrukt in *'Geloof niet wat geschiedschrijvers zeggen ...'*. Deze bundel, geredigeerd door de Amsterdamse historicus Bart Hageraats (die in 1988 al een monografie over Romeins benoemingsperikelen liet verschijnen), bevat de neerslag van het herdenkingscongres dat in oktober 1993 naar aanleiding van het eeuwfeest van Romeins geboortedag aan de Universiteit

van Amsterdam werd georganiseerd. De teksten van de op dat congres gehouden voordrachten werden bovendien aangevuld met een aantal speciaal voor deze bundel geschreven artikelen. Het resultaat is een fraai geïllustreerd boek geworden, waarin — naast enkele persoonlijke herinneringen van zoon Bart Romein — opstellen over de meest diverse aspecten van Romeins leven en werk zijn verzameld.

De kwaliteit van deze opstellen verschilt sterk. Sommige auteurs hebben zich beperkt tot een parafraze van het materiaal dat zij in het Romein-archief in het Internationaal instituut voor sociale geschiedenis hebben aangetroffen. Dat geldt bijvoorbeeld voor Jan Wiezer, die een artikel aan Romeins voorstelling van zijn jeugd wijdt. Anderen hebben een hogere standaard gehanteerd. André Otto, die een dissertatie terzake voorbereidt, biedt een helder overzicht van de ontwikkeling van Romeins theoretische geschiedenis. Hij legt daarbij de nadruk op de cultuurkritische motieven van de Amsterdamse hoogleraar. Die cultuurkritiek keert terug in het opstel van Ad Faber over Romeins periodieke spreekbuis, *De nieuwe stem*. Het opstel wordt weliswaar ontsierd door moralisme ten aanzien van 'het modevolkje in de huidige postmoderne speeltuin', maar legt ook een interessante ambivalentie in het redactiebeleid van *De nieuwe stem* bloot: progressief in de politiek, conservatief in de cultuur. Het meest verrassende artikel is dat van P. B. M. Blaas over het *Breukvlak*. De auteur reconstrueert er de oorspronkelijke opzet van het boek, waarvan — zo blijkt nu — niet slechts één van de *twee*, maar van de *drie* voorgenomen delen postuum kon verschijnen. Tegelijkertijd analyseert hij er de (autobiografische) achtergronden, het conceptuele instrumentarium en de niet vervulde doelstellingen van het *opus famosum*. Blaas' opstel kan zonder meer het beste van de bundel worden genoemd.

Evenals de kwaliteit wisselt ook de toon van de bijdragen sterk. Sommige ervan zijn nuchter getoonzet, bijvoorbeeld die van de slavist Willem Weststeijn over de Dostojevski-dissertatie en — opvallend — die van Ger Harmsen over het (beperkt) marxistische karakter van *De Lage Landen*. Maar andere verraden meer emoties, gaande van piëteit over bewondering tot ontgoocheling. Piëteit kenmerkt het opstel van W. F. Wertheim over de door zijn vriend ontwikkelde theorie van de dialectische gang van de geschiedenis en de 'Aziatische afwijking' (zie ook *Theoretische geschiedenis*, XXII (1995) 165-174). De politieke geloofsbelijdenis die het bevat, heeft redacteur Hageraats tot een weinig elegante manoeuvre verleid: in de inleiding verontschuldigt hij zich voor het opstel. Verderop excuseert hij ook zichzelf voor de verbazing over zoveel 'politieke tinnegietierij', die hij in zijn eigen bijdrage over Romeins utopieën van een 'Nieuw Nederland' en een nieuwe internationale orde toont: 'Hij realiseert zich vooralsnog niet in de schaduw van Romeins geleerdheid, werkkraft en eruditie te kunnen staan'. Ontgoocheling ten slotte tekent de opstellen van Fritjof Tichelman en Theo Stevens over respectievelijk Romeins theorie van het Algemeen Menselijk Patroon en diens bijdrage aan de geschiedschrijving van Indonesië: een te 'grove penseelvoering' en een 'buitengewoon beperkte voorstelling', zo klinkt het teleurgesteld.

Maar die teleurstelling zal Hageraats (en anderen) er — terecht — niet van weerhouden het Romein-onderzoek voort te zetten. Ook dat blijkt uit '*Geloof niet wat geschiedschrijvers zeggen ...*'. Behalve afgeronde analyses van themata uit Romeins leven en werk bevat de bundel immers ook een aantal hulpinstrumenten voor verder onderzoek: een voorstelling van het Romein-archief (een babbelen stuk, dat uitloopt op een pleidooi voor een uitgave van de correspondentie), een levenskroniek en een bibliografie van studies over Romein, die de uitvoerige literatuurlijst in Hageraats' *De stoelendans rond Jan Romein* aanvult. Beter was het wellicht geweest dat deze bibliografie, waarin nu het meest disparate materiaal wordt

opgesomd (van de *Erflaters-bundel* tot passages in Reve's *Rode jaren* uit 1967), was vervangen door een beredeneerde bibliografie of door een grondig historiografisch opstel over de verschuivingen in de beeldvorming rond Romein. Een dergelijk alternatief had richting en betekenis aan het toekomstige onderzoek kunnen geven en de vergruizing van het beeld waarover de redacteur nu klaagt, kunnen keren. '*Geloof niet wat geschiedschrijvers zeggen ...*' had er ook zelf meer samenhang door gekregen.

J. Tollebeek

L. Bervoets, *Opvoeden tot sociale verantwoordelijkheid. De verzoening van wetenschap, ethiek en sekse in het sociaal werk in Nederland rond de eeuwwisseling* (Dissertatie Wageningen 1993, IISG studies + essays XXI; Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1994, 183 blz., f38,50, ISBN 90 6861 086 4).

De studie van Liesbeth Bervoets behandelt de ontstaansgeschiedenis van het sociaal werk en in het bijzonder die van de eerste school voor maatschappelijk werk, die in 1899 in Amsterdam van start ging. Het is geen institutionele geschiedenis geworden, maar een studie van de ideeënhistorische en sociaal-politieke context waarin het plan voor de opleiding ontstond. De sociaal-liberale oprichters van de school hadden de niet geringe verwachting dat het sociaal werk zou kunnen bijdragen aan het oplossen van de sociale en de vrouwenkwestie.

Hoofdstuk één behandelt Bervoets' theoretische inzet. Het eerste waartoe zij zich verhoudt is de theorievorming over professionalisering. Het gaat haar om het doorbreken van de dichotomie van altruïsme versus eigenbelang, die deze theorievorming in een impasse heeft gebracht. Terwijl de ene school, in navolging van Parsons, de 'professionals' objectiviteit, superieure kennis en belangeloosheid in hun dienstverlening aan de mensheid toekent, meent de andere dat onder het altruïstische masker van de professionals eigenbelang schuilgaat. In deze laatste visie is het sociaal werk in feite een handlangster van de bestaande (kapitalistische) orde. Bervoets' vruchtbare alternatief is om altruïsme en eigenbelang niet langer als een a-historisch en elkaar uitsluitend begrippenpaar te hanteren. In plaats daarvan stelt zij de vraag welke rol de tegenstelling tussen beide in de ontstaansgeschiedenis van het sociaal werk heeft gespeeld. Tevens gaat het daarbij om de vraag 'aan welke negentiende-eeuwse noties over klassen en seksen het 'wetenschappelijk altruïsme' van het sociaal werk rond de eeuwwisseling appelleerde' (12).

De tweede theoretische kwestie sluit hier nauw op aan: het gaat om de werking van sekse in professionaliseringstheorieën. Door cruciale concepten als altruïsme en eigenbelang te historiseren kan zichtbaar gemaakt worden hoe deze, ondanks de schijn van objectiviteit, gebaseerd waren op bepaalde opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid, aldus Bervoets. Zij besteedt eveneens aandacht aan de pogingen die tot nu zijn gedaan om de betekenis van de professies voor vrouwen te verklaren en bekritiseert met name het werk van de Amerikaanse historica Nancy Cott op dit punt.

In de derde plaats gaat Bervoets op de relatie tussen zorg en vrouwelijkheid in. Ze bekritiseert de gangbare aanname dat professionele vrouwelijke zorg als het ware vanzelfsprekend uit de zorg van vrouwen in de privé-sfeer zou zijn voortgekomen. Het sociaal werk was daarentegen gebaseerd op nieuwe (wetenschappelijke) opvattingen over vrouwen, het sociale, arbeid en armoede. Sociaal-liberalen keurden het idee af dat vrouwen vooral deugdzaam waren indien